

пріоритетними напрямками. Навряд чи без розробленої ним теорії слов'янської глотогенези, яка обґрунтувала історичну присутність української нації на малі Європи, українці мали б ті ж шанси на легітимне сприйняття української держави світом, які мають зараз.

Отже, Дмитро Чижевський і Юрій Шевельов внесли вагомий вклад в дослідження української культури і ознайомлення світу з її досягненнями, що згодом уможливило адекватне сприйняття державної незалежності України. Кожен з них виплекав цілу низку відомих славістів та лінгвістів, котрі очолили кафедри в провідних університетах світу і через них продовжилось вивчення і зацікавлення української культурою. Вони обидва свідомо обрали свою національну ідентичність і прийшли до української культури на хвилі протесту і етичної неможливості відмежування -- в кризові часи її заперечення і фактичного нищення. Це багато в чому нагадує сучасну ситуацію, коли на хвилі «гібридної війни» і протесту проти загарбницьких дій російською державою у багатьох громадян України відбулась тотальна «українізація». Україні поталанило мати серед тих, хто себе з нею ідентифікував, мислителів світового масштабу, серед яких, безумовно, почесне місце займають Дмитро Чижевський та Юрій Шевельов.

1. Березовенко А. Вплив наукових поглядів Ю.Шевельова на формування української національної ідентичності і державності// Наукові записки ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України. – Київ, 2016. Випуск 2(64) – С.324-339.

2. Виртц У., Цобели Й. Жажда смысла.—М.: Когито-центр,2014. – 324 с.

3. Грабовська І. М. «Українство» як категорія наукового аналізу // Дні науки філософського факультету – 2014. Міжн. наук. конф. – К.: ВПЦ «Київський університет, 2014. – С.144–146.

4. Декомб В. Клопоти з ідентичністю. К.: Стилос, 2015. – 278 с.

5. Міжкультурний діалог. Т.1: Ідентичність. К.: Дух і Літера, 2009. – 463 с.

6. Носова Г. Невизначеність соціального процесу навколо ідентичності. – К.: Стилос, 2016. –

100 с.

7. Феденко П. Дмитрий Чижевский (4 апреля 1894-18 апреля 1977). Воспоминания о жизни и научной деятельности. /Дмитрий Иванович Чижевский. Избранное в 3 томах. Т.1 Материалы к биографии (1894-1977). – Москва, 2007.-- С.252.

8. Чижевський Д.І. і його сучасники. Листи, спогади. Кіровоград, 2013—528 с.

9. Шерех Юрій. Я-мене-мені... (і довкруги). Спогади т.І: В Україні. Харків: «Фоліо», 2012- 475 с.

10. Шутценбергер А.А. Синдром предков.—М.: Психотерапия, 2011 – 252с.

References

1. Berezovenko A. Vplyv naukovykh pohlyadiv Yu.Shevel'ova na formuvannya ukrayins'koyi natsional'noyi identychnosti i derzhavnosti// Naukovi zapysky IPIEND im.I.F.Kurasa NAN Ukrayiny. – Kyiv, 2016. Vypusk 2(64) – S.324-339.

2. Vyrts U., Tsobely Y. Zhazhda smysla.—M.: Kohyto-tsentr,2014. – 324 s.

3. Hrabovs'ka I. M. «Ukrayinstvo» yak katehoriya naukovoho analizu // Dni nauky filosofs'koho fakul'tetu – 2014. Mizhn. nauk. konf. – K.: VPTs «Kyivivs'kyu univertyet, 2014. – S.144–146.

4. Dekomb V. Klopoty z identychnistyuu. K.: Stylos, 2015. – 278 s.

5. Mizhkul'turnyy dialoh. T.1: Identychnist'. K.: Dukh i Litera, 2009. – 463 s.

6. Nosova H. Nevyznachenist' sotsial'noho protsesu navkolo identychnosti. – K.: Stylos, 2016. – 100 s.

7. Fedenko P. Dmytryy Chyzhevskyy (4 aprelya 1894-18 aprelya 1977). Vospomynanyya o zhyzny y nauchnoy deyatel'nosti. /Dmytryy Yvanovych Chyzhevskyy. Yzbrannoe v 3 tomakh. T.1 Materyaly k byohrafyy (1894-1977). – Moskva, 2007.-- S.252.

8. Chyzhevskiy D.I. i yoho suchasnyky. Lysty, spohady. Kirovohrad, 2013—528 s.

9. Sherekh Yuriy. Ya-mene-meni... (i dovkruhy). Spohady t.I: V Ukrayini. Kharkiv: «Folio», 2012- 475 s.

10. Shuttsenberher A.A. Syndrom predkov.—M.: Psykhoterapyya, 2011 – 252s.

УДК 94(477):316.65

Тетяна Воропаєва

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ДОБИ: ГРОМАДЯНСЬКИЙ ВИМІР

Анотація. У статті аналізується українська національна еліта постколоніальної доби крізь призму громадянськості. В останні роки помітно зріс інтерес до елітологічної проблематики. В сучасній соціогуманітаристиці доволі часто обговорюються питання про роль еліт у сучасному світі, про критерії оцінки діяльності представників різних еліт, про міру їхньої громадянськості, патріотизму та професіоналізму. Позитивні суспільні перетворення багато в чому залежать саме від якісного стану сучасних українських еліт, від їхньої соціально-політичної зрілості, від їхньої готовності та уміння консолідувати українське суспільство, від рівня їхньої відповідальності за долю України. Автор статті дотримується концепції множинності еліт (що базується на ідеї про виокремлення окремих елітних груп за сферами їх провідної діяльності), яка уможлиплює виділення політичної, ідеологічної, адміністративно-управлінської, військової, господарсько-економічної, інженерно-технічної, наукової, духовної, медичної, освітньої (педагогічної), культурно-мистецької,

релігійної, інформаційної, спортивної та інших еліт. У постколоніальний період всі ці групи еліт мають стати складовими компонентами української національної еліти. У статті аналізується громадянин як суб'єкт якісних суспільних перетворень у постколоніальний період, а також громадянські практики самоорганізації соціуму в контексті сучасних трансформаційних процесів в Україні. У статті розглядаються теоретико-методологічні основи, структура та особливості розвитку громадянської позиції особистості. Громадянське суспільство розглядається як культурно-історичний тип соціуму. Аналізуються особливості його формування і функціонування в Україні постколоніальної доби. Отже, українська національна еліта стане справжнім суб'єктом деколонізації України та позитивних суспільних перетворень лише тоді, коли всі її представники почнуть відповідально виконувати свої основні функції: культуротворчу, державотворчу, націєтворчу, а також консолідаційну, креативно-перетворюючу, прогностичну, мотиваційну, мобілізаційну, управлінську, духовно-світоглядну, ідентифікаційну, патріотичну, гуманістичну, аксіологічну, демократичну, стабілізуючу, стратегічну, безпекову тощо. Українська національна еліта повинна також вчасно давати відповіді на виклики, поставлені часом (це глобалізаційний, екологічний, економічний, технологічний, інформаційний та інші). Для сучасної України найбільш важливим є не тільки формування ефективної і відповідальної політичної еліти, яка б змогла консолідувати інші елітні групи, спрямовуючи їхню діяльність у конструктивне русло, але й забезпечення її своєчасної ротації, якісного оновлення, деолігархізації, а також подолання її відчуження від суспільства. Вітчизняна еліта мусить здійснювати якісні політико-правові, соціально-економічні, соціокультурні, техніко-технологічні, екологічні та інші перетворення; підтримувати цілісність і духовну єдність суспільства, розвиток демократії і самоорганізаційних процесів в Україні, формування і утвердження громадянсько-політичної та європейської цивілізаційної ідентичності громадян України.

Ключові слова: еліта, національна еліта, постколоніальний період, громадянська зрілість, громадянський вимір.

Tetiana Voropayeva

UKRAINIAN NATIONAL ELITE OF THE POST-COLONIAL ERA: CIVIL DIMENSION

Abstract. The article analyzes the Ukrainian national elite of the postcolonial era through the prism of citizenship. In recent years, the interest in elitist issues has been grown significantly. In modern socio-humanitarian field, the issues of the elites' role in the modern world, the criteria for evaluating different elite's activity, the measure of their citizenship, patriotism and professionalism are often discussed. Positive social transformations in many respects depend on the qualitative state of modern Ukrainian elites, on their socio-political maturity, on their willingness and ability to consolidate Ukrainian society, on the level of their responsibility for the fate of Ukraine. The author of the article follows to the concept of plurality of elites (based on the idea of distinguishing elite groups in the fields of their leading activities), which enables the allocation of political, ideological, public-administrative, military, economic and engineering, scientific, spiritual, medical, educational (pedagogical), cultural-artistic, religious, informational, sporting, etc. In the post-colonial period, all these elite groups must become an integral elements of the Ukrainian national elite. In article the citizen is analyzed as a subject of qualitative social transformations in the post-colonial period, as well as civil practices of self-organization of society in the context of modern transformational processes in Ukraine by the article. The phenomenon of civic activity of an elitist person is analyzed in a theoretical, methodological and empirical perspective. The article deals with theoretical and methodological bases, structure and development peculiarities of the civil position of the personality. Civil society is seen as a cultural and historical type of society. The peculiarities of its formation and functioning in post-colonial Ukraine are analyzed. The author suggests his own periodization of the civil society development in Ukraine. So, the Ukrainian national elite would become the true subject of decolonization of Ukraine and positive social transformations only when all its representatives will begin to perform their core functions in a responsible way: culture-creating, state-building, nation-building, as well as consolidating, creative-transforming, forecasting, motivational, mobilizing, administrating, spiritual-ideological, identification, patriotic, humanistic, axiological, democratic, stabilizing, strategic, security, etc. The Ukrainian national elite must respond on time to the challenges posed by time (globalization, ecological, economic, technological, informational, etc.). The most important for modern Ukraine isn't only the formation of an effective and responsible political elite that could consolidate other elite groups, directing their activities in a constructive way, but also ensuring its timely rotation, qualitative upgrading, de-oligarchy and overcoming its alienation from society. The national elite must carry out high-quality legal, political, socio-economic, socio-cultural, technological, ecological and other transformations; to support the integrity and spiritual unity of society, the development of democracy and self-organization processes in Ukraine, the formation and approval of a civil-political and European civilization identity of Ukrainian citizens.

Key words: elite, national elite, post-colonial period, civic maturity, civil dimension

В нових незалежних державах, які постали на місці колишнього СРСР, за останні 20 – 25 років помітно зріс інтерес до проблеми вивчення еліт. Науковці й журналісти доволі часто обговорюють питання про роль еліт у сучасному світі, про критерії оцінки діяльності представників різних еліт, про міру відповідальності та рівень їхнього професіоналізму. Елітологічна проблематика стає все більш затребуваною в українській соціогуманітаристиці, а також увійшла у проблемне поле сучасного українознавства [1, с. 41–44], що зумовлено тим

великим значенням, яке має національна еліта в Україні постколоніального періоду (під постколоніальним періодом більшість науковців розуміють початковий період незалежного розвитку колишніх колоній (період після здобуття незалежності); цей період пов'язаний з вибором вивільненими країнами адекватного шляху політико-правового, економічного і соціокультурного розвитку, з кардинальними суспільними перетвореннями, а також зі зростанням протиріч у багатьох сферах суспільства).

Консолідація українства, припинення гібридної війни, відновлення суверенітету й територіальної цілісності нашої держави та її подальший цивілізаційний поступ багато в чому залежать від готовності української національної еліти (як лідируючої, стабілізуючої та гуртувальної сили суспільства) до ефективного управління політико-правовим, соціально-економічним та соціокультурним розвитком України. В добу глобалізації на одне з перших місць виходять науково-інноваційні, техніко-технологічні та інфор-маційні чинники цивілізаційного поступу українства (які пов'язуються з розвитком нанотехнологій, генної інженерії, з формуванням глобальних інформаційних технологічних мереж виробництва і збуту продукції, з інтеграцією науки, освіти й виробництва, тобто з усіма провідними галузями шостого технологічного укладу), в умовах постколоніальної України ці чинники стають все більш взаємозумовленими і взаємозалежними. Позитивні суспільні перетворення багато в чому залежать саме від якісного стану сучасних українських еліт, від їхньої соціально-політичної та громадянської зрілості, від їхньої готовності та уміння консолідувати українське суспільство, від рівня їхньої відповідальності за долю України. Саме тому представники української національної еліти мають бути не тільки носіями найвищого рівня культури й цивілізованості, не тільки творцями національних цінностей, реалізуючи себе у сферах культуротворення, державотворення і націєтворення, але й внутрішньо згуртованою групою, яка є суб'єктом підготовки й прийняття найважливіших для суспільства й держави рішень і має необхідний для цього *суб'єктний, діяльнісний та ресурсний потенціал*. Отже, розробка проблем функціонування і трансформації еліт, їх взаємодії із суспільством в постколоніальних умовах є доволі актуальною.

Відомо, що термін «*еліта*» походить від лат. «*eligo*» – вибираю, а також франц. «*élite*» – найкраще, добірне; тобто до еліти належать найкращі (добірні) представники конкретного суспільства, особистості, які займають провідне (а інколи й керівне) місце у певній сфері людської діяльності (політичній, ідеологічній, адміністративно-управлінській, військовій, господарсько-економічній, науково-технічній, медичній, освітній, культурно-мистецькій, релігійній, інформаційній, спортивній тощо). Виділення еліти як вищої соціальної групи в структурі соціальної ієрархії за тими чи іншими ознаками і критеріями стало можливим у результаті протиставлення «мас» та конкретних соціальних груп, які домінують у певній сфері суспільного життя, а також завдяки популяризації ідеї про вертикальну ієрархічність суспільства. Особливе становище в суспільстві та специфічні якості представників еліти дають їм можливість або управляти суспільством, або впливати на процес прийняття рішень, розвивати економіку, освіту, науку і культуру, утверджувати нові ціннісні й світоглядні орієнтації, ментальні й

поведінкові стереотипи; захищати національні інтереси; консолідувати соціум; формувати цивілізаційний потенціал власної країни та визначати її місце у світовому співтоваристві. Унікальні якості представників різних еліт детермінуються як *суб'єктивними* (особливості задатків, здібностей, рис характеру, самоосвіти, саморозвитку тощо), так і *об'єктивними* (умови життя, соціалізації, навчання й виховання тощо) *чинниками*, зумовлюючи рівень суб'єктності та цивілізаційний потенціал певного суспільства.

Елітологія – це наука про еліту як специфічну групу осіб, про її особливості, сутність, цілі, мотиви та участь у житті суспільства й держави. Еліта завжди була невід'ємною частиною будь-якого суспільства (хоча сам термін «еліта» з'явився на межі XIX–XX ст., передусім, у працях В. Парето, Г. Моски, Р. Міхельса), саме тому вона з найдавніших часів привертала до себе увагу багатьох мислителів і вчених.

Витоки філософського обґрунтування теорій еліт ми знаходимо ще в добу античності. Зокрема, в історико-філософських джерелах відображені думки про природне походження соціальної ієрархії в суспільстві (Конфуцій, Піфагор, Платон, Сенека та ін.), про особливості духовного розвитку людини (Августин, Фома Аквінський), про наявність доволі значних відмінностей між людьми (Н. Кузанський, Н. Мак'явеллі, Е. Роттердамський та ін.), особливо в інтелектуальній та емоційно-вольовій сферах (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк та ін.), про значення свободи та загальнолюдських цінностей (Г. Гегель, І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг), про важливість духовних засад життя й саморозвитку особистості (В. Соловйов, С. Франк та ін.), про особливості життєвого самовизначення особи (М. Бахтін, М. Бубер, М. Шелер та ін.).

Якщо філософське підґрунтя для майбутніх елітарних концепцій заклали ще Конфуцій і Платон, то фундаторами сучасних теорій еліт стали В. Парето (1848 – 1923 рр.), Г. Моска (1858 – 1941 рр.), Р. Міхельс (1876 – 1936 рр.). Досліджуючи різноманітні елітні групи, вони заклали основи елітологічного аналізу, розробили положення про диференціацію еліт і механізми її впливу на маси, сформулювали класичну теорію еліт як цілісну систему поглядів. Доволі популярними є ідеї «правлячого класу» (Г. Моска), «циркуляції еліт» (В. Парето), «залізного закону олігархій» (Р. Міхельс). Їхні послідовники Р. Арон, Е. Гольтманн, С. Келлер, Г. Лассуел, С. Нейдел, Д. Рісмен, Л. Уорнер, О. Штаммер розробляли концепції плюралізму еліт; Дж. Бернхем, А. Гелен, Р. Дарендорф, Р. Міхельс, В. Ропке, Г. Шредер розвивали ідеї елітизму на основі мак'явеллістського та аксіологічного підходів; П. Бахрах, П. Дрейцель, Л. Зіглер, М. Йодл, С. Ліпсет, Д. Хіглі та інші науковці розробляли теорію демократичного елітизму та елітарної демократії.

В історії елітології відомі різні *теорії еліт: біологізаторські* (Р. Уільямс, Е. Богардус та ін.), які

робили акцент на біогенетичних ознаках, котрі лежать в основі поділу людей на активних і пасивних, видатних і рядових; *психологічні* (Г. Джильберт, Б. Скіннер та ін.), які описували психологічні якості, що обумовлюють виключність одних та пересічність інших; *психоаналітичні* (З. Фройд, Е. Еріксон та ін.), які звертали увагу на здатність людей сублімувати сексуальну енергію, на прагненні їх до влади або покірності тощо; *соціально-психологічні* (Е. Фромм, Г. Лассуел та ін.), які визнавали наявність різних типів характеру, зумовлених як психологічними, так і соціальними чинниками; *технократичні* (Дж. Бернхем, Дж. Гелбрейт та ін.), які акцентували на організаторських функціях людей, що керують виробництвом і займають особливе місце в «техноструктурі» завдяки своїм технічним навичкам; *наукокротичні* (Д. Белл та ін.), які розглядають наукові знання і роль учених в якості провідної сили сучасного світу, що визначає науково-технічний та соціальний прогрес постіндустріального суспільства.

Сьогодні найбільш популярними є теорія єдиної еліти, плюралістична теорія та демократичний елітизм, які пов'язані з дослідженнями Дж. Домхоффа, Р. Даля, Р. Дарендорфа, С. Келлер, Р. Миллс, Р. Сакви, Ф. Хантера, Дж. Хіглі та ін. вчених.

Спільними постулатами практично для всіх теорій еліт є наступні: 1) природна нерівність людей (за здібностями, талантами, рівнем інтелекту, багатства тощо) зумовлює поділ суспільства на еліту і маси (владну меншість і пасивну більшість), отже, панування одних людей і підкорення інших є неминучим; 2) еліта є рушійною силою науково-технічного й соціального прогресу; 3) представники різних еліт мають особливі психологічні й соціальні якості, що полягають у поєднанні природних задатків з належним вихованням і самовихованням; 4) певні елітні якості можуть бути притаманні окремим людям, які не входять в жодну з елітних груп; 5) еліта, як правило, добровільно своїми посадами не поступається, тому зміна (оновлення, ротація) еліт відбувається у процесі боротьби за владу.

Сучасні науковці поділяють відомі концепції еліти «на нормативні (ціннісні) та функціональні. Перші ґрунтуються на тому, що еліта має бути носієм вищого рівня культури та цивілізованості, творцем та охоронцем таких цінностей, як свобода, справедливість, правовий порядок (стабільність), культурна самобутність (нації) добробут тощо. ... Перша тенденція виразно репрезентована в Ортегі-і-Гассета («Повстання мас»)» [9, с. 194]. «Другі успадковують політичний реалізм Мак'явеллі і визначають еліту як будь-яку керівну машину (без включення у це поняття ціннісних ознак)» [9, с. 194]. Але, справедливо підкреслював відомий філософ В. Лісовий, «нехтування ціннісними критеріями руйнує концепт еліти, бо відкриває можливість вважати елітою будь-яку групу, яка будь-якими засобами здобуває та утримує керівне становище. Якщо певна керівна група виходить у своїх діях із суто групових

(класових), кланових інтересів (приховуючи цей факт за допомогою риторики), то є підстави вважати цю групу псевдо- чи квазі-елітою. Причини виникнення псевдоеліти можуть бути політичні (наприклад, бюрократичний корпоративізм «номенклатури» у комуністичних режимах та його збереження і модифікація у сучасних незалежних посткомуністичних державах), економічні, психологічні тощо. Психологічні, зокрема, пов'язані з інерцією стереотипів у мисленні й поведінці («старіння еліт») та відсутністю ефективно діючих механізмів її оновлення (наприклад, люди, що свого часу зробили важливий внесок у певну галузь діяльності, можуть використовувати колишні заслуги для збереження свого керівного становища) [9, с. 194].

Велике значення для розкриття поставленої проблеми мали ідеї, які містяться в політологічній, історичній, культурологічній, соціологічній та психологічній літературі, зокрема, теза про наявність у розвинутої особистості потреби у творчій активності (М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гассет); аналіз ефективності типів домінування і панування (М. Вебер, Е. Дюркгейм, К. Маннгейм); ідея про наявність креативного начала у представників еліти (Г. Тард, Г. Лебон, С. Московичі, С. Сігеле та ін.); дослідження співучасті та соціальної інтеграції еліт в сучасному суспільстві (І. Гофман, Е. Гідденс, М. Хайдеггер).

Різні аспекти функціонування еліт досліджували українські вчені І. Франко, В. Липинський, Д. Донцов, І. Лисяк-Рудницький, В. Білецький, С. Вовканич, В. Горський, О. Квасниця, В. Кремень, О. Крюков, Б. Кухта, Дж. Мейс, В. Олещенко, М. Савчук, П. Ямчук та інші [7; 8; 10]. Наприклад, на думку П. Ямчука, саме добірна людина є «кодиницею цивілізації». Доволі цікавими є дослідження еліт у пострадянському суспільстві, які здійснюють В. Андрущенко, Г. Ашин, С. Барзилов, Л. Герасіна, Е. Зелетдінова, В. Ігнатов, С. Кислицин, О. Криштановська, О. Куценко, Н. Лисиця, К. Михайлова, В. Мохов, Є. Охотський, В. илипенко, А. Романовський, Л. Сокурянська, В. Танчер та багато інших дослідників [5].

В рамках теорій еліт базовими для нашого дослідження стали: принципи плюралізму еліт, ідеї представників аксіологічної школи та функціонального напрямку дослідження еліт (див. праці Р. Арона, Р. Даля, Р. Дарендорфа, С. Келлер, Г. Лассуела, Д. Рісмена, О. Штаммера та ін.). Дуже важливими є також *критерії приналежності* тієї чи іншої особи до елітних груп: високий рівень професійної, моральної і загальної культури, розвинута соціальна відповідальність, наявність креативних, комунікативних та організаторських здібностей, соціальна й емоційна зрілість, сила волі, патріотизм, громадянська позиція тощо.

Оскільки ми дотримуємося *концепції множинності еліт* (яка базується на ідеї про виокремлення окремих елітних груп за сферами їх провідної діяльності), то повністю погоджуємось із вченими, які виділяють політичну, ідеологічну, інтелектуальну, адміністративно-управлінську,

військову, господарсько-економічну, виробничу, підприємницьку, фінансову, інженерно-технічну, наукову, духовну, медичну, освітню (педагогічну), культурно-мистецьку, релігійну, інформаційну, спортивну та інші еліти. Окремі дослідники виокремлюють також професійну, церковну і світську еліти, а також субеліти, контр-еліти тощо. У постколоніальний період найвидатніші представники цих груп еліт мають стати «складовими компонентами» *української національної еліти*.

Але в сучасній Україні елітологічна пробле-матика сприймається неоднозначно. Сьогодні навіть сам термін «еліта» досить часто набуває негативного звучання і прирівнюється до таких понять, як «істеблшмент», «номенклатура», «чиновництво», «бюрократія» тощо. Оскільки в наш час доволі часто можна чути вислови на кшталт «злодійська еліта», «злочинна еліта» та інші, то варто підкреслити, що представники подібних «еліт» не тільки не спроможні здійснювати жодного позитивного впливу на розвиток суспільства, але й здатні актуалізувати руйнівні, деструктивні сили, які можуть нівелювати й знищувати досягнення і здобутки загальнолюдської цивілізації. Ціла група дослідників вважає, що в сучасній Україні не існує справжньої еліти, а замість національної еліти функціонує квазі-еліта, псевдоеліта, антиеліта та інші «еліти» (в лапках), які є політичними злочинцями, оскільки використовують владні повноваження переважно для свого збагачення. Такі думки можна зрозуміти й пояснити значним дистанціюванням так званих «елітних прошарків» від суспільства, низькою якістю та ефективністю їхньої просоціальної та проукраїнської діяльності (яка, як правило, тільки імітується), низьким рівнем їхньої політичної та правової культури, кланово-олігархічною спрямованістю діяльності, егоїстичною мотивацією, високим рівнем агресивності, корумпованості тощо. Політичний експерт В. Гладких зазначає: «На жаль, як стара – зразка часів «злочинного режиму» – так і оновлена – нинішнього покоління «нових зірок української політики» – вітчизняна політична еліта традиційно характеризується прикметниками типу: компраторська і постколоніальна, жадібна і самозакохана, відірвана від реальності і зневажлива до пересічних українців; примітивна і неосвічена; безвідповідальна і некомпетентна; брехлива і лицемірна; шахрайська і боягузлива...» [6]. Саме тому «ключовим питанням для кожного, хто насправді прагне до модернізації України, сьогодні має бути створення умов для виникнення принципово нової, альтернативної еліти, а не нового виразу її старого потворного обличчя» [6].

Отже, сьогодні Україною керує не національна еліта, соціальні, управлінські, морально-етичні та інші характеристики якої мали б стати ключовими для накопичення позитивного перетворювального потенціалу суспільства, а правляча псевдоеліта, основні характеристики якої перераховані у попередніх реченнях. Дані характеристики (неосвіченість і безвідповідальність, жадібність і самозакоханість, некомпетентність і лицемірність,

брехливість і боягузливність, відірваність від реальності та зневажливість до пересічних українців, низький рівень політичної та правової культури, дистанціювання від суспільства та національних інтересів, кланово-олігархічна спрямованість діяльності, низька якість та ефективність просоціальної та проукраїнської діяльності, використання владних повноважень для власного збагачення, егоїстична мотивація, високий рівень агресивності й корумпованості, компраторство, шахрайство тощо) можна об'єднати під однією назвою – відсутність громадянської зрілості. А за умов відсутності у правлячої псевдоеліти не тільки громадянської зрілості, але й будь-яких громадянських якостей, ця група не спроможна стати суб'єктом якісних суспільних перетворень в Україні постколоніальної доби.

Але ж сучасний український соціум дуже потребує справжніх громадян, які здатні не тільки конструктивно впливати на політико-правову, економічну, соціокультурну ситуацію в країні, а й сприяти становленню і зміцненню громадянського суспільства в Україні. Тому наявність громадянської активності, розвиненої громадянськості, громадянсько-політичної ідентичності, громадянської позиції та громадянської зрілості особистості є одним з основних критеріїв сформованості сучасної національної еліти. Це обумовлює посилення уваги до всіх сутнісних рис індивіда, що характеризує його як особистість, як соціального суб'єкта і громадянина (як суб'єкта якісних суспільних перетворень).

Аналіз наукової літератури показує (зокрема, праць Б. Ананьєва, К. Абульханової-Славської, Л. Божович, Л. Буєвої, Т. Верченко, С. Іконнікової, Д. Кирилова, О. Ковальова, І. Кона, С. Кононова, Н. Крицької, О. Кулевої, О. Леонтєєва, Л. Макарової, В. Маленкова, Т. Міхейкіної, В. М'ясищева, А. Петровського, Н. Рейнвальд, С. Рубинштейна, В. Сухомлинського та ін.), що при вивченні соціальної зрілості особистості найбільш перспективною вихідною позицією є розуміння особистості як *реальної діяльної людини, справжнього громадянина* [3; 4; 5]. При цьому потрібно враховувати, що саме у постколоніальну добу, як правило, відбуваються важливі соціокультурні трансформації, пов'язані з перетворенням *колишніх підданих на сучасних громадян*.

Відомо, що громадянин – це людина, яка: а) має всю сукупність прав і обов'язків, передбачених Конституцією; дана сукупність обумовлює політико-правовий статус громадянина конкретної держави, який відрізняє його і від іноземних громадян, і від осіб без громадянства; б) перебуває з державою в конкретному правовому зв'язку, який називається «громадянство» (це стійка приналежність людини до конкретної держави); правовий зв'язок громадянина і держави визначає сукупність не тільки взаємних прав і обов'язків, а й взаємної відповідальності держави і громадянина; в) зобов'язана дотримуватися законів держави і виконувати встановлені нею обов'язки,

своєю діяльністю сприяти розвитку своєї держави, захищати її та зміцнювати її авторитет; держава, у свою чергу, гарантує своїм громадянам конкретні права і свободи, захищає їх від насильства і свавілля.

Поняття «громадянин» має як *політико-правовий*, так і *духовно-патріотичний зміст* (на відміну від «підданого» й «міщанина»), адже громадянином називають свідомого, ініціативного й відповідального члена соціуму, який піклується про благо суспільства і цивілізаційний поступ своєї держави (одним з напрямків цього цивілізаційного поступу є *деколонізація*). У цьому сенсі бути громадянином – це значить: 1) любити свою Батьківщину, захищати її інтереси й культурно-історичну спадщину; 2) розуміти ступінь своєї соціальної і моральної відповідальності, бути небайдужим до долі своїх співгромадян, захищати знедолених і пригноблених, допомагати іншим членам суспільства; 3) бути гідною людиною, виконувати закони своєї держави, поважати свободу і права інших людей, адже свобода справжнього громадянина закінчується там, де починається свобода іншого громадянина [3; 4; 5].

Громадянськість – це динамічне особистісне утворення, спрямоване на позитивне ставлення до своєї Батьківщини, держави, співвітчизників і самого себе як громадянина цієї держави. Громадянськість особистості проявляється в ціннісному (а не інструментальному) ставленні даної особи до інших людей, до природи, соціуму, до своєї країни, суспільних та національних інтересів [4, с. 2-5].

Поняття «громадянська активність» підкреслює ті якості особистості, завдяки яким вона виходить за межі заданих умов і обставин, адаптивних функцій, проявляючи ініціативу і творчість, мобілізуючи внутрішні резерви і можливості для прогресивного перетворення суспільства. Громадянська активність особистості, соціальної групи і всього суспільства (як одна з вищих форм соціальної активності) передбачає виділення системоутворюючого фактора, що задає її рух і процес становлення, таким системоутворюючим фактором виступає громадянська позиція [4, с. 3-4].

Громадянська позиція являє собою системне особистісне утворення, що має свою цілісну динамічну функціональну структуру, яка включає когнітивний, емоційний, мотиваційно-смісловий і поведінковий компоненти. Громадянська позиція виконує наступні функції: 1) опосередковує адекватне відображення в мотиваційній сфері особистості суспільних інтересів і потреб, забезпечуючи саморегуляцію поведінки особистості відповідно до них, 2) визначає просоціальну й патріотичну спрямованість діяльності суб'єкта, 3) обумовлює процес самовизначення та соціальної самовіддачі особистості. Визначальною умовою становлення і розвитку громадянської позиції особистості виступає активізація нормативно-ціннісної саморегуляції та актуалізація соціальних, альтруїстичних і моральних

мотивів діяльності, спрямованої на реалізацію національних і суспільних інтересів [4]. Завдяки своїй громадянській позиції особистість стає суб'єктом не тільки власного розвитку, але і прогресивного розвитку суспільства, суб'єктом соціальної творчості, суб'єктом якісних суспільних перетворень у постколоніальних умовах. Тому в період деколонізації та деколонізації особливого значення набуває проблема громадянського виховання, проблема становлення і розвитку громадянської позиції, громадянсько-політичної ідентичності та громадянської зрілості особистості.

Проведене 14 – 20 серпня 2017 р. опитування 25 експертів (серед яких були 5 філософів, 5 істориків, 5 політологів, 5 соціологів, 5 філологів) показало, що в умовах постколоніальних (пострадянських, посттоталітарних) трансформацій яскравими представниками української національної еліти були визнані 37 осіб. У даному списку лідирують наші сучасники В. Гетьман, Л. Гузар, Л. Костенко, М. Попович, Є. Сверстюк, В. Стус, В. Чорновіл та ін. Названі експертами особистості підтвердили своєю діяльністю власну належність до української національної еліти, вони допомагали і допомагають українському суспільству позбутися від патерналізму, пристосуванства, конформізму, соціальної пасивності, безвідповідальності, несуб'єктності, національного нігілізму, малоросійства, провінціалізму, почуття страху, відчуття власної меншовартості, комплексу неповноцінності, маргінальних і мімікрійних поведінкових практик тощо. Проведене 11–17 вересня 2017 р. опитування 7 політичних експертів, які співпрацюють з багатьма народними депутатами, показало, що, на їхню думку, лише 35 – 45 сучасних депутатів Верховної Ради України підтверджують своєю діяльністю наявність у них активної громадянської позиції.

Таким чином, саме *громадянський вимір* (як критеріальна ознака) дозволяє виокремити *українську національну еліту* постколоніальної доби, а також відокремити її від нинішньої *правлячої псевдоеліти*. Саме громадянська зрілість спонукає сучасну українську національну еліту (яка ще перебуває на етапі становлення) стати справжнім суб'єктом якісних суспільних перетворень у постколоніальний період, коли всі її представники почнуть відповідально виконувати свої основні функції: культуротворчу, державотворчу, націєтворчу, а також консолідаційну, креативно-перетворюючу, прогностичну, мотиваційну, мобілізаційну, управлінську, духовно-світоглядну, ідентифікаційну, патріотичну, гуманістичну, аксіологічну, демократичну, стабілізуючу, стратегічну, безпекову тощо. Активна громадянська позиція представників української національної еліти допомагає вчасно давати адекватні відповіді на виклики, поставлені часом (це не тільки глобалізаційний, екологічний, технологічний та інформаційний виклики, але й виклик неоголошеної

гібридної війни), сприяти організації добровольчого та волонтерського руху тощо.

На жаль, до цього часу основними механізмами рекрутування еліт є не тільки обрання і призначення осіб на керівні посади, але й наявність значного обсягу політичного або економічного капіталу, який має особа (кандидат на посаду); спільність політичних та економічних інтересів кандидата на посаду та вищого керівництва; родинні або земляцькі зв'язки з керівниками; фаворитизм, протекціонізм, корупція і т.п. Сьогодні необхідно нівелювати деструктивні механізми рекрутування еліт. Необхідно також ліквідувати характерне для пострадянської еліти *домінування політичного капіталу* над економічним, культурним та соціальним.

Для сучасної України найбільш важливим є не тільки формування відповідальної *політичної еліти*, яка б змогла консолідувати інші елітні групи, спрямовуючи їхню діяльність у конструктивне русло, але й забезпечення її своєчасної ротації, якісного оновлення, деолігархізації, а також вирішення наступних проблем: а) відсутність довіри суспільства до сучасної правлячої псевдоеліти; б) відчуження правлячої псевдоеліти від суспільства; в) відсутність ефективної взаємодії правлячої псевдоеліти з громадянським суспільством.

Важливими завданнями, які стоять перед українською національною елітою, є деколонізація, декомунізація, а також деолігархізація суспільства й держави. Адже у багатьох випадках замість диктату колишнього імперського центру громадяни України отримали деспотичну експлуатацію з боку фінансово-промислових груп та олігархів.

Вступ України у постколоніальний період свого розвитку створив фундаментальні основи не тільки для постання національної еліти, але й для формування політичної нації, громадянсько-політичної ідентичності та сучасного громадянського суспільства (характерними ознаками якого є повага до закону та верховенства права, солідарність, самоорганізація, добровільність участі, відповідальність, суб'єктність, взаємодопомога, толерантність тощо). У постколоніальній Україні ініціюється громадянська активність, розвиваються практики добровільної самоорганізації і волонтерства, в процесі розвитку громадянського суспільства засвоюються цінності, властиві громадянській культурі активістського типу [2]. Можна виділити чотири етапи у розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні: 1) етап «пробудження» (1988 – 1991 рр.); 2) етап становлення (1991 – 2004 рр.); 3) етап інституціоналізації (2004 – 2013 рр.); 4) етап вдосконалення громадянських практик (2013 – 2018). Але публічний контроль над владними структурами та підзвітність їхньої діяльності громадянському суспільству ще не набули системного характеру, а корупційні мережі (як і раніше) зберігають свій стійкий вплив в Україні. У зв'язку з цим соціальний досвід самоорганізації громадянського суспільства, набутий в періоди масової протестної активності, необхідно

трансформувати у сферу контролю за владними структурами, супроводу реформ і протидії корупції, забезпечуючи адекватну представленість інтересів громадян, ефективну координацію їхньої просоціальної та проукраїнської діяльності, а також громадянських практик.

Отже, українська національна еліта мусить здійснювати якісні політико-правові, соціально-економічні, соціокультурні, техніко-технологічні, екологічні та інші перетворення; підтримувати цілісність і духовну єдність суспільства, розвиток демократії і самоорганізаційних процесів в Україні, формування й утвердження спільної ідентичності громадян України.

1. Авер'янова Н. Сучасна українська еліта: перспективи розвитку [Текст] / Н. Авер'янова // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Українознавство. – 2011. – Вип. 15. – С. 41 – 44.

2. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии [Текст] / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 34 – 46.

3. Воропаева Т. С. Социально-психологические аспекты формирования гражданской позиции личности [Текст] / Т. С. Воропаева // Общее и особенное преобразование общественных отношений. Сб. научн. тр. – К.: КГУ, 1987. – С. 53–59.

4. Воропаева Т. С. Структурные и типологические особенности гражданской позиции как системообразующего фактора активности личности. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук [Текст] / Т. С. Воропаева. – Киев: КГУ им. Т.Г. Шевченко. – 21 с.

5. Воропаева Т. С., Полубояринова О. І. Теоретико-методологічні основи становлення історичної психології [Текст] / Т. С. Воропаева, О. І. Полубояринова // Особистість і народ: погляд історичної психології. – К., 1994. – С. 14–15.

6. Гладких В. Возможно ли появление новой политической элиты без мелиорации политического болота в Украине? [Текст] / В. Гладких – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.slovoidilo.ua/2016/10/20/kolonka/valentin-gladkix/politika/vozmozhno-li-poyavlenie-novoj-politicheskoy-elity-bez-melioracii-politicheskogo-bolota-v-ukraine>

7. Квасниця О. Національна еліта – духовно-інтелектуальне ядро нації [Текст] / О. Квасниця // Публіцистика і тенденції розвитку світу: Зб. наук. статей. – Львів, 1999. – С. 79–83.

8. Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: Монографія [Текст] / О. І. Крюков. – К.: Вид-во НАДУ при Президентові України, 2006. – 252 с.

9. Лісовий В. Еліта [Текст] / В. Лісовий // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 193–195.

10. Олещенко В. Політичні еліти: особливості формування у період незалежності України [Текст] /

В. Олещенко // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – № 3. – 2012. – С. 175–182.

References

1. Aver'janova, N., 2011. Suchasna ukrajinsjka elita: perspektyvy rozvytku [Modern Ukrainian elite: prospects for development]. Visnyk Kyjivsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrajinoznavstvo. VPC «Kyjivsjkyj universytet», Kyiv, 15, 41–44 (in Ukrainian).
2. Almond, G., Verba, S., (1992). Grajdanskaya kultura i stabilnost' demokratii [Civil culture and stability of democracy]. Politicheskie issledovaniya, vol.4, 34-46 (in Russian).
3. Voropajeva, T. S., 1987. Sotcialno-psihologicheskie aspekty formirovaniia grazhdanskoj pozicii lichnosti [Socio-psychological aspects of the formation of a person's civil position]. Obshee i osobennoe preobrazovanie obshchestvennykh otnoshenii. Sb. nauchn. tr. VPC «Kievskij universytet», Kiev, 53–59 (in Russian).
4. Voropajeva, T. S., (1990). Structurnye i tipologicheskiye osobennosti grazhdanskoj pozicii kak sistemoobrazuyushchego factora aktivnosti lichnosti. Avtoreferat dissertacii na soiskaniye uchenoj stepeni kandidata psihologicheskikh nauk. [Structural and typological features of the civic position as a system-forming factor of personal activity. The dissertation author's abstract on competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences]. KSU them. T.G. Shevchenko, Kiev, 21 (in Russian).

5. Voropajeva, T. S., Polubojarynova, O. I., 1994. Teoretyko-metodologichni osnovy stanovlennja istorychnoji psykhologhiji [Theoretical and methodological foundations of the formation of historical psychology]. Osobystij i narod: pohljad istorychnoji psykhologhiji. Kyiv, 14–15 (in Ukrainian).

6. Gladkikh, V., 2017. Vozmozhno li poiavlenie novoi politicheskoi elity bez melioracii politicheskogo bolota v Ukraine? [Is it possible the emergence of a new political elite without melioration of the political marsh in Ukraine?]. Article. Retrieved from URL (in Russian).

7. Kvasnyca, O., 1999. Nacionaljna elita – dukhovno-intelektualjne jadro naciji [The national elite is the spiritual and intellectual core of the nation]. Publicystyka i tendenciji rozvytku svitu: Zb. nauk. statej. L'viv, 79–83 (in Ukrainian).

8. Krjukov, O. I., 2006. Polityko-upravlinsjka elita Ukrajiny jak chynnyk derzhavotvorennya: Monografija. [Political and management elite of Ukraine as a factor of state formation: Monograph]. Vyd-vo NADU pry Prezydentovi Ukrajiny, Kyiv, 252 (in Ukrainian).

9. Lisovyj, V., 2002. Elita [Elita]. Filososfskyj encyklopedychnyj slovnyk. Abrys, Kyiv, 193–195 (in Ukrainian).

10. Oleshchenko, V., 2012. Politychni elity: osoblyvosti formuvannya u period nezalezhnosti Ukrajiny [Political elites: peculiarities of formation during the period of Ukraine's independence]. Visnyk Nacionaljnoji akademiji derzhavnogho upravlinnja pry Prezydentovi Ukrajiny. № 3, 175–182 (in Ukrainian).

УДК 130.2(=161.2)

Тетяна Гардашук, Неля Філянїна

РОЛЬ ЕЛІТ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА (ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС)

Анотація. В статті розглядається історична роль еліти (еліт) у формуванні суспільної екологічної свідомості та у розв'язанні екологічних проблем загалом від початку промислової революції 16–17 ст. в Англії, яка спричинила суттєвий вплив на природне довкілля, і до наших днів.

Перші прояви стурбованості еліт людським впливом на природу та втратою гармонії між людиною та природою пов'язані з епохою Романтизму і найбільш виразно були артикульовані в англійському (Персі Біші Шеллі, Блейк, Дж. Байрон, Колридж, Вільям Вордсворт, Дж. Клер) на німецькому романтизмі (Фрідріх Вільгельм Шеллінг, Новаліс).

Стурбованість суспільних еліт (письменників, вчених-натуралістів, громадських діячів, митців) кінця 19–початку 20 ст. станом довкілля, виснаженням природних ресурсів, втратою багатьох видів рослин і тварин, занепадом природно-культурної спадщини загалом, що їх зумовила стрімка індустріалізація й урбанізація західного суспільства, формує передумови сучасного екологізму. В цей час природу продовжують розглядати як джерело гармонії та стабільності, що здатне протистояти руйнівній силі індустріальної цивілізації, яка стрімко змінювала навколишній світ. Особливості становлення європейського руху за збереження природи зумовлювалися національними, культурними, економічними й політичними особливостями країн Західної Європи, а також домінуючими суспільними моральними й естетичними цінностями тієї чи тієї європейської країни. Спільним наслідком діяльності широкого спектра природоохоронних організацій і товариств стало ухвалення відповідних законодавчих актів кінця 19–початку 20 ст. у низці країн Європи. Це створило сприятливі умови для розвитку європейської мережі природоохоронного руху й інтернаціоналізації його діяльності та формування першої хвилі екологічної мобілізації, що її ініціювали суспільні еліти кінця 19–початку 20 ст.

Після Другої світової війни екологістський рух охопив широкі верстви населення у промислово розвинених країнах Західної Європи й Північної Америки. Відбулася своєрідна біфуркація руху за збереження природи на власне природоохоронний рух і рух за охорону довкілля та якості життя людини як складової боротьби за права людини. Від